

OLIV TA'LIMDA INKLYUZIV TA'LIM RIVOJINING XALQARO VA MILLIY TAJRIBASI

Maqsudova Nodira Alijonovna,

Toshkent kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali

nodiramaqsudova86@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, xalqaro va milliy tajribalar tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida inklyuziv ta'lim konsepsiyasining shakllanishi, uning oliy ta'lim muassasalarida joriy etilishi va samarali faoliyat yuritishi uchun zarur pedagogik, tashkiliy hamda ijtimoiy shart-sharoitlar o'rganildi. Maqolada turli mamlakatlar tajribasi asosida inklyuziv ta'limni tashkil etishning samarali modellari ko'rib chiqilib, ularning milliy ta'lim tizimiga moslashuv imkoniyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar va ularning natijalari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limni rivojlantirish jarayonida xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, oliy ta'lim tizimi, xalqaro tajriba, milliy tajriba, ta'lim integratsiyasi, imkoniyati cheklangan talabalar, ta'lim siyosati, pedagogik innovatsiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития инклюзивного образования в системе высшего образования, а также анализируется международный и национальный опыт его внедрения. В ходе исследования изучены особенности формирования концепции инклюзивного образования, условия его эффективного внедрения в высших учебных заведениях и педагогические механизмы поддержки студентов с особыми образовательными потребностями. На основе анализа опыта различных стран выявлены эффективные модели организации инклюзивного образования и возможности их адаптации к национальной системе образования. Особое внимание уделено реформам, реализуемым в системе высшего образования Узбекистана в направлении развития инклюзивного образования. Результаты исследования показывают, что использование международного опыта с учетом национальных особенностей способствует повышению качества и доступности высшего образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, высшее образование, международный опыт, национальный опыт, образовательная интеграция, студенты с ограниченными возможностями, образовательная политика, педагогические инновации.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of the development of inclusive education in higher education, as well as analyzes international and national experiences in its implementation. The study explores the formation of the concept of inclusive education, the conditions necessary for its effective implementation in higher education institutions, and pedagogical mechanisms for supporting students with special educational needs. Based on the analysis of international practices, effective models of inclusive education organization are identified and the possibilities of their adaptation to the national education system are discussed. Particular attention is given to the reforms carried out in the higher education system of Uzbekistan aimed at the development of inclusive education. The research results indicate that adapting international experience to national conditions plays an important role in improving the accessibility and quality of higher education.

Keywords: inclusive education, higher education, international experience, national experience, educational integration, students with disabilities, educational policy, pedagogical innovations.

Kirish. So'nggi yillarda ta'lim tizimini demokratlashtirish va ijtimoiy tenglik tamoyillarini ta'minlash jarayonida inklyuziv ta'lim masalasi global miqyosda muhim

ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta'lim jamiyatning barcha a'zolari, jumladan nogironligi yoki turli xil rivojlanish xususiyatlariga ega bo'lgan shaxslar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan tizim hisoblanadi. Bu yondashuv nafaqat umumiy o'rta ta'lim tizimida, balki oliy ta'lim muassasalarida ham keng joriy etilishi zarur bo'lgan dolzarb pedagogik yo'nalishlardan biridir.

Dunyo miqyosida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha qator xalqaro hujjatlar va strategiyalar qabul qilingan. Jumladan, BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi, UNESCO tomonidan ilgari surilgan ta'limda teng imkoniyatlar tamoyili hamda boshqa xalqaro tashabbuslar barcha davlatlarni ta'lim tizimini inklyuziv model asosida rivojlantirishga undamoqda. Mazkur hujjatlar ta'lim tizimida diskriminatsiyani bartaraf etish, barcha talabalarga teng imkoniyat yaratish hamda ta'lim muhitini moslashtirish zarurligini ta'kidlaydi.

Ko'plab rivojlangan davlatlar, jumladan AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Finlandiya va boshqa mamlakatlarda oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha samarali tajribalar shakllangan. Ushbu mamlakatlarda imkoniyati cheklangan talabalar uchun maxsus pedagogik xizmatlar, moslashtirilgan o'quv dasturlari, texnologik yordam vositalari hamda psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlari yo'lga qo'yilgan. Bu tajribalar oliy ta'limda inklyuziv muhitni shakllantirishning muhim omili sifatida xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida inklyuziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatimizda nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish huquqlarini ta'minlash, oliy ta'lim muassasalarida qulay infratuzilma yaratish, pedagog kadrlarni inklyuziv ta'lim metodikasi bo'yicha tayyorlash hamda ta'lim jarayonini moslashtirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim muammosi xalqaro va milliy miqyosda keng o'rganilgan bo'lib, uning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari turli ilmiy manbalarda yoritilgan. Xususan, UNESCO hisobotlari hamda Florian va Black-Hawkins tadqiqotlarida inklyuziv pedagogikaning konseptual asoslari va samarali yondashuvlari tahlil qilingan. Shuningdek, xorijiy olimlar tomonidan oliy ta'limda nogiron talabalarni qo'llab-quvvatlashning innovatsion modellari ishlab chiqilgan bo'lsa, mahalliy tadqiqotchilar O'zbekiston sharoitida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning o'ziga xos jihatlarini ochib bergan. Mazkur adabiyotlar tahlili tadqiqot mavzusining dolzarbligini asoslash va muammoni kompleks o'rganishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot oliy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning xalqaro va milliy tajribalarini o'rganish hamda ularni qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi.

Birinchi, ilmiy-nazariy tahlil metodi qo'llanilib, inklyuziv ta'limga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, maqolalar hamda xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan hujjatlar o'rganildi. Ushbu metod orqali inklyuziv ta'limning nazariy asoslari, uning shakllanish bosqichlari va rivojlanish tendensiyalari aniqlab olindi.

Ikkinchi, qiyosiy-tahliliy metod yordamida turli mamlakatlarning oliy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni tashkil etish tajribalari tahlil qilindi. Jumladan, AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va Skandinaviya davlatlarida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha mavjud modellarning asosiy jihatlari o'rganildi va ularning samaradorligi baholandi.

Uchinchi, tizimli yondashuv metodi asosida oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik, tashkiliy va ijtimoiy omillari kompleks tarzda ko'rib chiqildi. Ushbu yondashuv inklyuziv ta'lim jarayonini yagona tizim sifatida tahlil qilish imkonini berdi.

To'rtinchi, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish metodi orqali xalqaro tashkilotlar va milliy ta'lim tizimiga oid rasmiy manbalardan olingan ma'lumotlar o'rganildi. Bu esa oliy ta'limda inklyuziv ta'lim rivojlanishining amaliy holatini baholash imkonini yaratdi.

Tahlillar va natijalar. Tadqiqot natijalari xalqaro va milliy ta'lim tizimlarida inklyuziv ta'limni rivojlantirish jarayonini ko'rsatadigan asosiy ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. 2022-yil holatiga ko'ra, AQShdagi oliy ta'lim muassasalarida 15% talabalar nogironligi bo'lgan shaxslar tashkil qiladi. Ularning 92% maxsus pedagogik xizmatlar va qo'llab-quvvatlash tizimlaridan foydalanmoqda.

Buyuk Britaniyada oliy ta'limda inklyuziv talabalar soni jami talabalar tarkibining 12% ni tashkil qilmoqda, va 87% talabalar o'quv jarayonida moslashtirilgan texnologiyalardan foydalanadi.

Skandinaviya mamlakatlarida (Shvetsiya, Finlyandiya, Norvegiya) oliy ta'lim muassasalarida nogiron talabalar uchun qo'llab-quvvatlash tizimi 98% qamrovga ega, shu jumladan psixologik va pedagogik yordam xizmatlari ham mavjud.

2023-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarida nogiron talabalar soni jami talabalar tarkibining 1,8% ni tashkil qilmoqda. Shundan 65% talabalar moslashtirilgan ta'lim dasturlariga va texnologiyalarga ega, 45% talabalar esa psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash xizmatlaridan foydalanmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarining 75% da nogiron talabalar uchun infratuzilma (ramps, lift, maxsus auditoriyalar) yaratilgan. Inklyuziv ta'limning samaradorligi, xalqaro tadqiqotlar ko'rsatadiki, nogironligi bo'lgan talabalar uchun moslashtirilgan o'quv dasturlari va pedagogik qo'llab-quvvatlash o'rta hisobda akademik natijalarni 20–25% ga

oshiradi. O'zbekistonda olib borilgan so'rov natijalariga ko'ra, moslashtirilgan texnologiyalar va qo'llab-quvvatlash xizmatlaridan foydalanayotgan talabalar akademik muvaffaqiyat ko'rsatkichlari 15–18% ga oshgan.

Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni joriy etish jarayonida xalqaro tajriba samarali model sifatida xizmat qilmoqda. AQSh va Buyuk Britaniyada nogiron talabalar uchun maxsus pedagogik xizmatlar, moslashtirilgan o'quv dasturlari va texnologiyalar akademik muvaffaqiyatni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, Skandinaviya mamlakatlarida psixologik qo'llab-quvvatlash tizimining yuqori qamrovi inklyuziv muhitni yaratishda asosiy omil sifatida ajralib turadi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi hali xalqaro darajadagi qamrovga erishmagan. Asosiy cheklovlar sifatida moliyaviy resurslarning yetishmasligi, pedagoglar tayyorgarligi va ta'lim muassasalarining infratuzilmasi ko'rsatildi. Shu bilan birga, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar (infratuzilmani modernizatsiya qilish, moslashtirilgan o'quv dasturlari joriy etish va pedagoglar malakasini oshirish) inklyuziv ta'limni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Statistik ma'lumotlar asosida aytish mumkinki, moslashtirilgan pedagogik yondashuvlar va qo'llab-quvvatlash tizimlarining mavjudligi nogiron talabalar akademik natijalarini 15–25% ga oshiradi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda xalqaro tajriba asosida inklyuziv ta'limning samarali modellarini joriy etish va milliy sharoitga moslashtirish zarurati dolzarbdir.

Shuningdek, inklyuziv ta'lim faqat nogiron talabalarni qo'llab-quvvatlash bilan cheklanmasligi, balki oliy ta'lim muassasasida barcha talabalar uchun teng imkoniyatlar va moslashtirilgan o'quv muhitini yaratish bilan chambarchas bog'liq ekanligi muhokama qilinadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'limda inklyuziv ta'limni rivojlantirish nafaqat nogironligi bo'lgan talabalar, balki barcha talabalar uchun ta'limning sifatini oshirishga xizmat qiladi. Xalqaro tajriba asosida aniqlanishicha, AQSh, Buyuk Britaniya va Skandinaviya mamlakatlarida inklyuziv ta'limning samarali modellari mavjud bo'lib, ular moslashtirilgan o'quv dasturlari, pedagogik qo'llab-quvvatlash va texnologik yordam vositalari orqali talabalar akademik muvaffaqiyatini sezilarli darajada oshiradi.

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim rivojlanishi so'nggi yillarda sezilarli ijobiy o'zgarishlarga erishgan. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida nogiron talabalar uchun infratuzilma yaratish, moslashtirilgan o'quv dasturlarini joriy etish va pedagog kadrlar malakasini oshirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish va resurslarni samarali taqsimlash orqali inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish zarurati dolzarbdir.

Xulosa. Tadqiqot asosida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi: Inklyuziv ta'lim oliy ta'lim muassasalarida teng imkoniyatlar yaratish va ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim

omil hisoblanadi. Xalqaro tajribadan foydalanish milliy ta'lim tizimida inklyuziv muhitni shakllantirishga va pedagogik innovatsiyalarni tatbiq etishga yordam beradi. Moslashtirilgan o'quv dasturlari, texnologik yordam vositalari va pedagogik qo'llab-quvvatlash xizmatlari talabalar akademik natijalarini 15–25% ga oshirish imkonini beradi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar istiqbolli bo'lib, xalqaro tajriba bilan uyg'unlashtirilsa, samaradorlik sezilarli darajada oshadi. Umuman olganda, oliy ta'limda inklyuziv ta'limni rivojlantirish – ta'lim sifatini oshirish, jamiyatning barcha qatlamlarini o'quv jarayoniga jalb etish va milliy ta'lim tizimini global standartlarga moslashtirish yo'lidagi muhim strategik yo'nalishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. UNESCO. (2020). Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. Paris: UNESCO.
2. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Exploring Inclusive Pedagogy. *British Educational Research Journal*, 37(5), 813–828.
3. Shaddock, A., & Macfarlane, K. (2019). Supporting Students with Disabilities in Higher Education: International Perspectives. *Journal of Further and Higher Education*, 43(6), 811–828.
4. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi (2022). Oliy ta'limda nogiron talabalarni qo'llab-quvvatlash tizimi bo'yicha tavsiyalar. Toshkent: O'zbekiston.
5. Karimova, N., & Tursunov, A. (2021). Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning milliy tajribasi. *Pedagogika va Psixologiya*, 5(12), 45–53.
6. O'rmonov, R. (2020). Oliy ta'limda inklyuziv ta'limning samarali modellari. *Ta'lim va Jamiyat*, 3(9), 23–31.
7. Tadjieva, M. (2021). Nogiron talabalar uchun moslashtirilgan o'quv dasturlarining samaradorligi. *Pedagogika Ilmlari*, 2(7), 55–64.
8. Black, R., & Morgan, H. (2018). Technology and Inclusive Higher Education: International Insights. *Journal of Educational Technology*, 15(4), 33–47.
9. Oliy ta'lim muassasalari statistik hisobotlari (2023). Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
10. Azizov, S. (2020). O'zbekiston oliy ta'limida inklyuziv ta'limni rivojlantirish istiqbollari. *Ta'lim Innovatsiyalari*, 4(10), 12–20.